
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XVIII (2021), №4
s. 133-146
doi: 10.36121/kkrakhmalova.18.2021.4.133

Kateryna Krakhmalova
(Uniwersytet Warszawski)
ORCID: 0000-0003-4940-6952

Феномен мобілізації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2021 роках та його причини*

Феномен мобилизации внутренних переселенцев в Украине в 2014-2021 годах и его причины

Аннотация: В данной статье рассматривается уникальный и интересный пример мобилизации вынужденных переселенцев - внутренне перемещенных лиц в Украине за последние семь лет. Основываясь на собранном впервые таким образом представленном эмпирическом материале и литературе, он отвечает на два вопроса: почему среди всех групп внутренних мигрантов мобилизовалась именно эта группа и каковы были причины, препятствующие или способствующие этому процессу. Такие результаты могут быть полезны как для исследователей для дальнейших сравнительных исследований, так и для чиновников или сотрудников международных организаций для создания более эффективной миграционной политики и оказания помощи.

Ключевые слова: внутренне перемещенные лица, ВПЛ, Украина, мобилизация, секьюритизация, десекуритизация.

Fenomen mobilizacji osób przemieszczonych wewnątrznie na Ukrainie w latach 2014-2021 oraz jego przyczyny

Streszczenie: Poniższy artykuł wyjaśnia, w jaki sposób unikatowy i interesujący może być przykład mobilizacji migrantów przymusowych - osób wewnątrznie przesiedlonych na Ukrainie w ciągu ostatnich siedmiu lat. Na podstawie zebranego materiału empirycznego, prezentowanego w ten sposób po raz pierwszy, oraz literatury, odpowiada on na dwa pytania badawcze: dlaczego wśród wszystkich grup migrantów wewnętrznych zmobilizowała się akurat ta grupa, a także jakie przyczyny utrudniały lub przyczyniały

* Artykuł powstał w wyniku realizacji projektu badawczego nr 2018/31/B/HS5/01607 pt. „Sekurytyzacja (de-sekurytyzacja) migracji z Ukrainy do Polski i migracji wewnętrznej na Ukrainie” finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

się do tego procesu. Otrzymane wnioski mogą być cenne zarówno dla badaczy w celu wykorzystania do dalszych badań porównawczych, tak i dla urzędników lub pracowników organizacji międzynarodowych do formułowania skuteczniejszych polityk migracyjnych oraz udzielenia wsparcia potrzebującym.

Słowa kluczowe: osoby przemieszczone wewnętrznie, Ukraina, mobilizacja, sprawczość, sekurytyzacja, desekurytyzacja.

Phenomenon of mobilization of the internally displaced persons in Ukraine in 2014-2021 and its causes

Summary: The following article elaborates on the unique and interesting example of mobilization of the forced migrants - internally displaced persons in Ukraine over the past seven years. Based on the collected empirical material, which is presented in this way for the first time, and literature, it answers two questions: why among all groups of internal migrants it was this particular group that has mobilized, and what were the reasons hindering or facilitating this process. Such findings may be valuable both for the researchers for further comparative studies and for the governmental officials or employees of international organizations for creating more effective migration policies and providing assistance.

Key words: internally displaced persons, IDPs, Ukraine, mobilization, agency, securitisation, desecuritisation.

Практична значимість теми

Відповідно до Центру аналізу глобальних міграційних даних Міжнародної організації з міграції (ЦАГМД МОМ) та найновіших даних Європейської Комісії протягом останніх років спостерігається загальносвітова тенденція до ще більшого зростання кількості внутрішньо переміщених осіб (далі: ВПО), яка вже перевищує кількість біженців та пошукачів притулку¹. Так, станом на 2020 рік серед 82,4 млн. людей, вимушено переміщених з причин переслідувань, насильства, порушення прав людини чи природних катаклізмів, 26,4 млн. були біженцями, натомість 48 млн. – саме ВПО². Водночас, досліджень, що стосуються цієї групи мігрантів в світовій науці, є помітно менше³. Хоча їх цінність для управління міграціями і надання гуманітарної допомоги може бути значною. Наприклад, однією з ключових засад Європейської Комісії у наданні такої допомоги, є створення умов для повернення до самодостатності вимушено переміщених людей і спільнот на

¹ Міжнародна організація з міграції, Центр аналізу глобальних міграційних даних, *Вимушена міграція чи переміщення* (електронна стаття англ. мовою, оновлена останній раз 30 червня 2021 року). Доступна за посиланням <https://www.migrationdataportal.org/themes/forced-migration-or-displacement> (дата доступу: 06.10.2021); Європейська Комісія, *Європейські операції з цивільного захисту та гуманітарної допомоги, Вимушене переміщення: біженці, пошукачі притулку та внутрішньо переміщені особи (ВПО), Факти і цифри* (англ. мовою). Доступно за посиланням https://ec.europa.eu/echo/what-we-do/humanitarian-aid/refugees-and-internally-displaced-persons_en (дата доступу: 15.10.2021).

² Європейська Комісія, *Європейські операції з цивільного захисту та гуманітарної допомоги...*, там же.

³ Так, пошук наукових публікацій на Google scholar при введенні ключового слова «refugees» англійською дає понад 2 мільйони публікацій, тоді як для «internally displaced persons» - дещо більше 180 тисяч. Пошук українською мовою (з ключовими словами «біженці» та «внутрішньо переміщені особи») дає натомість зворотній результат з 5 тис. та майже 12 тис. публікацій відповідно (станом на 15.10.2021)

противагу формуванню залежності від допомоги⁴. А дослідження механізмів і причин, що сприяють чи перешкоджають мобілізації внутрішньо переміщених осіб для подолання викликів внутрішнього переміщення може бути істотною теоретичною підвалиною для ефективної і зваженої міграційної політики на рівні як міжнародних структур, так і окремих держав.

Теоретичні рамки та визначення

Поняття мобілізації мігранток і мігрантів – або більш загально їхня активність, діяльність, реалізація суб'єктності (окреслювані польською мовою як *sprawustwo*, *sprawczosć*, *podmiotowosć*, або ж англійською як *agency*, але і також, зокрема, *mobilization*), є поняттям міждисциплінарним, широко обговорюваним в літературі і не новим. Так, дослідженнями різних теоретичних та практичних аспектів цього і поняття і явища займалися (серед інших, у хронологічному порядку) М. Арчер (M. Archer) і М. Фуко (M. Foucault), Е. Гідденс (A. Giddens), М. Емірбеєр (M. Emirbayer) та Е. Міше (A. Mische). Варто згадати праці А. Мрозовського (A. Mrozowski), О. Новачик (O. Nowaczyk) і І. Шляхціцовой (I. Szlachcicowa), Л. Хант (L. Hunt), Л. Непе (L. Näre) і В. Сквар (V. Squire), І. Кузнецової (I. Kuznetsova) та О. Міхеєвої (O. Mikheieva).

Беручи до уваги різноманіття дисциплін, шкіл та підходів до розуміння поняття мобілізації мігрантів/-ок, вбачається важливим визначити, в якому саме сенсі воно застосовуватиметься у цій статті. Оскільки її присвячено аналізу емпіричного матеріалу з інтерв'ю, проведених під час реалізації міжнародного проекту про секуритизацію та десекуритизацію міграції, то поняття мобілізації у ньому було визначено в контексті секуритизаційно-десекуритизаційного теоретичних підходів (розвинутих, між іншим, у працях Дж. Хуйсманса (J. Huysmans), Ю. А. Вуорі (J. A. Vuori) і Т. Балзака (T. Balzacq)), що звертають увагу на те, як і чому різні суспільні явища починають, а потім перестають розглядати в категоріях безпеки. В контексті України початок окупації частини Донбасу та анексія Криму зумовили масове внутрішнє переміщення з тимчасово окупованих територій на підконтрольну територію України і призвели до того, що мобільність населення стала розглядатись в категоріях безпеки, впливаючи на формування державної політики щодо ВПО і маючи наслідками, в тому числі, обмеження їх прав, появу нових адміністративних практик та дискурсів щодо них. Те, чи мали внутрішньо переміщені особи в Україні вплив і можливість змінювати ці процеси через індивідуальні дії та активності для вирішення проблем і задоволення власних потреб, спільноти внутрішньо переміщених осіб більш широко чи навіть інших суспільних груп, та як саме це відбувалось, було одним з дослідницьких питань проекту, і саме це мається на увазі під “мобілізацією” ВПО в Україні в цій статті.⁵

⁴ Див., наприклад, *Європейська Комісія, Повідомлення від 26 квітня 2016 року від Комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського Економічного та Соціального Комітету та Комітету Регіонів. Життя в гідності: від залежності від допомоги до самозабезпечення. Примусове переміщення та розвиток* (англ. мовою). Доступне за посиланням <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52016DC0234> (дата доступу: 15.10.2021).

⁵ За Коротким описом наукового проекту № 2018/31/B/HS5/01607 та Інформацією для особи, що проводить інтерв'ю (методологічна нотатка). Неопубліковані матеріали.

Питанням пов'язаності мобілізації мігрантів і секуритизаційних та десекуритизаційних практик були присвячені наукові пошуки А. Шебель д'Аполлонії (A. Chebel d'Apollonia), зокрема, її книга "Мобілізація мігрантів та секуритизація у США та Європі. Як це відчувається, бути загрозою?"⁶, яка слугувала теоретичним натхненням для цієї статті. Роблячи широкий перегляд існуючих підходів і зближеної за тематикою літератури, авторка досліджує те, як секуритизація в управлінні міграціями впливає, в тому числі, на мобілізацію мігрантів, і як відбувається десекуритизація, зміна бачення, ким мігранти є – від жертв до (спів)-громадян – і робить це, розглядаючи ситуацію з перспективи самих мігрантів⁷. Порівнюючи ситуацію різних груп і підгруп, в тому числі, щодо їх мобілізації, вона звертає увагу на різниці між ними, які, як вона аргументує, "частково можуть бути пояснені традиційними змінними, що стосуються соціо-економічного статусу, об'єктивної дискримінації та формальних правил і практик інтеграції, що разом допомагають чи перешкоджають мобілізації"⁸. Ця праця є однією з найбільш близьких до тематики цієї статті, проте навіть у ній причини мобілізації подані, по-перше, частково, а по-друге, щодо мобілізації зовнішніх мігрантів, а не внутрішніх, і авторка підкреслює те, як небагато ми ще знаємо, особливо в контексті десекуритизації.⁹

Серед інших близьких тематично досліджень щодо мобілізації внутрішньо переміщених осіб взагалі або ж конкретно в Україні, треба згадати публікації Дж. Леметр і К. Бергтори Сандвік про приклади правової мобілізації внутрішньо переміщених жінок у Колумбії (J. Lemaitre, K. Bergtora Sandvik)¹⁰, І. Кузнецової і О. Міхєєвої (I. Kuznetsova, O. Mikheieva) присвячену соціальним наслідкам внутрішнього переміщення в Україні¹¹ та М. С. Локка (M. S. Locke) про внутрішнє переміщення через природні катастрофи у Сполучених Штатах Америки та потенціал для конфліктів між приймаючою громадою та внутрішньо переміщеними особами, їхню, з одного боку, вразливість, а з іншого – сприйняття як загрози, і аналіз того, які процеси за цим стоять¹². Хоча всі ці джерела в певній мірі стосуються питання мобілізації внутрішньо переміщених осіб та зачіпають

⁶ Шебель д'Аполлонія А., *Мобілізація мігрантів та секуритизація у США та Європі. Як це відчувається, бути загрозою?* (книга англ. мовою) Нью-Йорк: Палгрейв Макміллан, 2015.

⁷ Там же, р. 3-5, 143, 147.

⁸ Там же, р. 142.

⁹ Там же, р. 147.

¹⁰ Леметр Д., Бергтора Сандвік К., *Рамки, що пересувається, ресурси, що зникають, та небезпечні політичні можливості: правова мобілізація серед переміщених жінок у Колумбії* (стаття англ. мовою), „Law and Society Review”, 2015, vol. 49, no. 1, pp. 5-38.

¹¹ Кузнецова І., Міхєєва О. *Соціальні наслідки вимушеного переміщення в Україні як його бачать представники НУО. Робочий документ, що базується на опитуванні 138 НУО в Україні, що працюють з ВПО* (англ. мовою). 2018. Доступний за посиланням <https://zenodo.org/record/1247928#>. WwvMvWiPKUk або <https://idpukraine.com/2018/05/16/results-of-survey-of-ngos-in-ukraine-working-with-internally-displaced-people/> (дата доступу: 20.10.2021).

¹² Локк М., *Образ в додатку до травми: переміщення, зумовлене катастрофою, сприйняття мігрантів як загрози та конфлікт у приймаючих громадах* (англ. мовою). 2020. Магістерська робота (подана для виконання частини вимог для отримання (освітньо-кваліфікаційного) рівня магістра з питань безпеки (внутрішня безпека і оборона) Військово-морської Післядипломної Школи. Доступна також за посиланням <https://calhoun.nps.edu/handle/10945/64922> (дата доступу: 07.10.2021).

її причини, вони все ж більше фокусуються на її конкретних формах і проявах, висвітлені причини переважно негативні, а крім того, вони і так для кожної з країн матимуть свою специфіку.

У цій статті, базуючись на проведених інтерв'ю та враховуючи певну прогалину у дослідженнях причин мобілізації саме внутрішніх мігрантів, а конкретно внутрішніх вимушено переміщених осіб в Україні після 2014 року і до сьогодні, пропонується детальний аналіз прикладу такої мобілізації з метою відповіді на два дослідницьких питання. 1. Чому серед усіх груп внутрішніх мігрантів в Україні мобілізувалась саме ця група? 2. Якими були причини, що допомагали мобілізації ВПО в Україні, а якими ті, що таку мобілізацію стримували?

Обґрунтування вибору предмету дослідження: чим унікальний та цікавий приклад мобілізації саме ВПО в Україні у 2014-2021 рр.

Є принаймні дві причини, що викликають дослідницьку цікавість в контексті мобілізації саме внутрішньо переміщених осіб в Україні за останні сім років.

Внутрішньо переміщені особи не є найчисельнішою групою внутрішніх мігрантів. Навпаки. Хоча достовірну кількість внутрішніх мігрантів в Україні складно визначити точно, відповідно до дослідження, проведеного Аналітичним центром CEDOS у 2018 році, поза місцем реєстрації в Україні мешкало (не враховуючи ВПО, іноземців, апатридів, осіб без зареєстрованого місця проживання) як мінімум 3,3 млн. дорослих громадян, для яких це об'єктивно було пов'язано з проблемами з доступом до ряду послуг, зокрема, адміністративних, та в реалізації прав¹³. Проте це не вони, а насамперед внутрішньо переміщені особи в Україні, не добровільні, а вимушені мігранти, мобілізувались до змін такої ситуації. Це є незвичним тим паче тому, що внутрішньо переміщені особи, які почали з'являтися в Україні від лютого 2014 року через збройну агресію Російської Федерації та тимчасову окупацію Криму й окремих районів Донецької і Луганської областей¹⁴, тікаючи від пов'язаних з нею наслідків, таких як прояви насильства, порушення прав людини, надзвичайних ситуацій¹⁵, часто перебували у дуже

¹³ Слободян О., Фітисова А., *Система реєстрації місця проживання в Україні: її вплив на реалізацію прав та життєвих інтересів людини. Результати соціологічного дослідження*, Київ: Аналітичний центр CEDOS, 2018. Доступні також за посиланням <https://registration.zmina.ua/upload/media/2020/04/07/5e8c919b853ed-zmina-analitychnyj-zvit-sotsiologichnoho-doslidzhennya-sprmw-web-fin-1.pdf> (дата доступу: 09.10.2021).

¹⁴ Відповідно до рішення Європейського суду з прав людини (Великої Палати) від 16 грудня 2020 року у справі Україна проти Росії (щодо Криму) (заяви № 20958/14 і 38334/18). Доступно-го також (англ. мовою) за посиланням <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207622>. (дата доступу: 07.10.2021), Російська Федерація мала контроль над Кримом від 27 лютого 2014 року; відповідно ж до частини 2 статті 1 Закону України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. – Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 26, ст. 892. Доступний також за посиланням <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18/print>. (дата доступу: 19.10.2021), датою, від якої почалась тимчасова окупація є 20 лютого 2014 року.

¹⁵ Відповідно до нормативного визначення внутрішньо переміщеної особи у абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. – Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 1, ст. 1. Доступним також

складних обставинах. А одночасно, саме ВПО в Україні стали тією групою людей, яким завдяки мобілізації вдалось досягнути вимірних видимих результатів і змін на користь не лише для себе, але й інших суспільних груп. Прикладами результатів їх мобілізації може бути праця і допровадження до прийняття змін до нормативно-правових актів, зокрема, нового Виборчого кодексу, що розв'язав проблеми у голосуванні для всіх мобільних всередині країни громадян¹⁶; судовий захист своїх прав, в тому числі, на найвищому як національному, так і міжнародному рівні, як індивідуально, так і в групі – приміром у Верховному Суді України¹⁷ чи Європейському суді з прав людини¹⁸, або ж співпраця з органами влади місцевого рівня/органами місцевого самоврядування організацій ВПО з метою представлення і захисту прав не лише своїх, але й інших вразливих груп осіб¹⁹.

Джерела та методи

Джерельною базою дослідження є транскрипції та нотатки 22 частково структурованих поглиблених інтерв'ю з експертами (12) і активними, діяльними, "справчими" внутрішньо переміщеними особами (10) з України. Інтерв'ю були проведені в період з лютого по вересень 2020 року, особисто чи віддалено з використанням комунікаторів (на вибір учасників та відповідно до існуючих на момент проведення пандемічних обмежень), зафіксовані у вигляді нотатки (якщо учасник/-ця не погодився на аудіозапис) або аудіозапису і його транскрипції (в разі отримання згоди), а потім закодовані та опрацьовані за допомогою програмного забезпечення Atlas.ti. Аналіз в такий спосіб організованого дослідницького матеріалу презентується вперше. Перелік використаних інтерв'ю наведений у Додатку 1 після Бібліографії до статті.

за посиланням <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/print> (дата доступу: 19.10.2021), "Внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру."

¹⁶ Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року (чинний з 1 січня 2020 року) № 396-IX. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020, № 7, № 8, № 9, ст. 48. Доступний також за посиланням <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата доступу: 20.10.2021). Про роль ВПО у його прийнятті йшлося, наприклад, у інтерв'ю MSUA 52, MSUA 35 і 36, MSUA 37, MSUA 5 р.

¹⁷ Наприклад, у справі Верховного Суду України від 03 травня 2018 року про припинення виплати пенсії внутрішньо переміщеній особі № 805/402/18, провадження № Пз/9901/20/18. Доступне також за посиланням https://supreme.court.gov.ua/supreme/inshe/zraskovi_spravu/zr_rish_805_402_18 (дата доступу 08.10.2021).

¹⁸ Як у дуже свіжій справі Європейського суду з прав людини (П'ята секція) від 21 жовтня 2021 року у справі Селигененко та інші проти України (заяви № 24919/16 та 28658/16). Доступний також (англ. мовою) за посиланням <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-212439> (дата доступу: 09.10.2021).

¹⁹ Наприклад, якщо йдеться про вирішення житлових проблем, Інтерв'ю MSUA 60.

Результати досліджень:

причини, що допомагають мобілізації або ж її стримують

Кілька вступних застережень

Аналізуючи отримані в результаті проведення інтерв'ю результати щодо причин мобілізації внутрішньо переміщених осіб в Україні, варто відразу ж зробити чотири важливі застереження.

Перше з них стосується того, що, як підкреслювали співрозмовники(-иці) в інтерв'ю, попри успіхи та позитивні приклади такої мобілізації, феномен особистісного зростання і активності в складній, травмуючій ситуації, не є масовим, стосується невеликої частини внутрішньо переміщених осіб, а на противагу йому на іншій стороні континуума є також приклади "вивченої безпорадності"²⁰. Індивідуальні ресурси і предиспозиції у кожної людини різні. І більшість внутрішньо переміщених осіб в Україні, які ідентифікують себе як такі, все ще потребує можливості звернутись за отриманням адекватної підтримки у вирішенні труднощів, з якими стикається внаслідок свого вимушеного переміщення.

Це веде до другого застереження. Інтерв'ю охоплювали період майже семи років. І співрозмовники(-иці) звертали також увагу на те, що частина активних і діяльних внутрішньо переміщених людей ймовірно не потребувала якоїсь групової активності і мобілізації власне тому, що або порадила собі сама без допомоги держави, або ж де-факто будучи ВПО вони могли не отримувати (або ж вже втратити) такий статус де-юре, вважаючи процедуру, пов'язану з подальшим отриманням допомоги на його підставі надто або непотрібно складною²¹.

Третім застереженням є те, що деякі причини не можна однозначно класифікувати як такі, що допомагали мобілізації вимушених внутрішніх мігрантів в Україні або ж її стримували. Їхня природа більш складна, а вплив амбівалентний. Прикладом тут може бути, говорячи про групу внутрішньо переміщених кримських татарів, з одного боку, травма депортації кримськотатарського народу, а з другого – попередній досвід побудови життя в іншому місці наново²².

І, зрештою, останнім застереженням є те, що стаття має за мету представити якомога акуратніше проаналізований і структурований емпіричний матеріал, сукупність суб'єктивних бачень і оцінок співрозмовників і співрозмовниць, не оцінюючи їх на істинність, правильність, неправильність або хибність. Це «голос» експертів/-ок та мігрантів/-ок відтворений таким, яким він прозвучав.

2. Причини, що стримували мобілізацію внутрішньо переміщених осіб в Україні

Такі стримуючі причини можна умовно поділити на дві великі групи: з боку самих вимушених переселенців, або ж з боку державних інституцій. До причин по стороні самих переселенців ми можемо віднести такі, як:

1) менша кількість знайомств, контактів при переселенні (особливо спочатку)²³;

²⁰ Інтерв'ю EmUA 11, MSUA 1 p, MSUA 42.

²¹ Інтерв'ю EmbUA 39, MSUA 35 і MSUA 36.

²² Інтерв'ю EmUA 53.

²³ Інтерв'ю EmUA 53.

2) розпорошеність та існування багатьох підгруп з різними характеристиками всередині однієї великої групи вимушених внутрішніх переселенців²⁴; а також

3) самообмеження, самоусунення від активності та мобілізації взагалі або у певних аспектах. Ця причина була пояснена респондентами аж з чотирьох різних перспектив. По-перше, від заангажування у відстоювання політичних прав могли утримуватись ті, хто мають членів сім'ї на окупованій території, зі страху, що цей активізм може бути помічений членами незаконних збройних формувань і зашкодити рідним або можливості контакту з ними; або ж ті, хто вже мав складний досвід проходження перевірок як ВПО в процесі реалізації соціальних прав, не бажав повторення щодо себе такої підвищеної уваги в разі спірних ситуацій на виборах²⁵, щоб їхня активність щодо виборчих прав не призвела до негативних наслідків у інших сферах. По-друге, є ті, хто вважав процедуру отримання офіційного статусу ВПО принизливою для себе, а тому не отримував його²⁶. По-третє, навіть маючи таку можливість, не кожен лідер громадської організації серед внутрішньо переміщених осіб хотів би бути державним службовцем (що загалом сприймається як можливість формування державної політики, впливу) з огляду на різний характер цих видів діяльності – наприклад, з точки зору свободи/рівня врегульованості чи ієрархічності²⁷. І, по-четверте, ще одна причина, чому внутрішньо переміщені особи потенційно могли б бути менш активними у відстоюванні своїх прав, пов'язана з особливостями системи центральних органів виконавчої влади. Так 2 вересня 2019 року було утворене Міністерство у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України²⁸, а потім цю реорганізацію відмінено, і від 11 березня 2020 року і до зараз діють два окремих міністерства: Міністерство у справах ветеранів України та Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України²⁹. Посадження в одному державному органі функцій захисту прав та свобод і ветеранів антитерористичної операції (АТО) і внутрішньо переміщених осіб могло бути проблематичним, оскільки відносини між цими обома групами – ветеранів, військовослужбовців та волонтерів АТО та ВПО – були делікатними і складними. Як пояснювала внутрішньо переміщена особа-респондент(ка):

“ [...] Знаю, чому, тому що кожен місцевий мешканець і толеранція щодо нього на війні - це ризик для їхнього життя. [...] і ця лінія напруги лишається

²⁴ Інтерв'ю MSUA 42.

²⁵ Інтерв'ю MSUA 37.

²⁶ Інтерв'ю MSUA 48.

²⁷ Інтерв'ю MSUA 51.

²⁸ Абз. 4 п. 2 Постанови Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2019 року № 829. – Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади (у архівній версії, що вже втратила чинність, від 2 вересня 2019 року). Урядовий кур'єр від 03.09.2019 – № 167. Доступна також за посиланням <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2019-%D0%BF/ed20190902/print> (дата доступу: 21.10.2021).

²⁹ Абз. 1 Переліку актів Кабінету Міністрів України, що втратили чинність, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 212. – Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади. Урядовий кур'єр від 12.03.2020 – № 47. Доступний також за посиланням <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212-2020-%D0%BF/print> (дата доступу: 21.10.2021).

[...] Ми не намагаємось змінювати цього насилу, морально це важко, і самі внутрішньо переміщені особи це розуміють, і мають позитивне ставлення до військових, але ... просто є якийсь почуття вини, може не вини – а самозвинувачення: тяжко, це у нас все це сталося, а вони нас захищають, і це все через нас. І сидиш собі, і не вимагаєш чогось там...”³⁰

До інших причин з боку державних інституцій ми можемо віднести як кілька загальних причин, так і тих, що більш конкретно стосуються утрудненої мобілізації ВПО з метою реалізації соціальних або ж виборчих прав.

Серед загальних можемо виділити такі причини як конфлікт наративів щодо внутрішнього переміщення і внутрішньо переміщених осіб³¹, що, ймовірно, впливав на вирішення їх питань державними інституціями, а, одночасно, – брак належної (конструктивнішої і більш масової) репрезентації інтересів внутрішньо переміщених осіб політичними партіями в парламенті³², і, як наслідок, – неперіоритетність вирішення питань ВПО протягом певного часу³³.

Серед причин, що гальмували активність або ж результативність внутрішньо переміщених осіб в контексті боротьби за виборчі права, співрозмовниками(-цями) були згадані як загальна повільність змін і консервативність деяких державних інституцій, наприклад, ЦВК (Центральної виборчої комісії)³⁴ принаймні в одному з її складів, пов'язаність нормативно-правових змін щодо голосування ВПО з рядом більш дискусійних і не пов'язаних з ними питань³⁵, так і побоювання щодо того, як голосування ВПО може вплинути на результати виборів³⁶, або ж брак політичної волі для вирішення питання голосування ВПО в запропонований спосіб/ його інше політичне бачення³⁷. Натомість в контексті мобілізації внутрішньо переміщених осіб для вирішення питання обмежень в сфері соціальних прав, у відчутті респондентів/-ок з боку держави існувала також економічна логіка чому соціальні виплати здійснювались саме в такий обмежувачий спосіб, боротись з якою було важко³⁸.

3. Причини, що заохочували та сприяли мобілізації внутрішньо переміщених осіб

Незважаючи на стримуючі чи знеохочуючі фактори, викладені у попередній частині цієї статті, мобілізація внутрішньо переміщених осіб в Україні, як вже зазначалось раніше, багато в чому була і є результативною. З аналізу отриманих емпіричних матеріалів можна виділити чотири групи причин, які цьому сприяли – (1) зі сторони самих переселенців, (2) зі сторони держави та органів місцевого самоврядування, (3) міжнародних структур та (4) суспільства в цілому.

³⁰ Інтерв'ю MSUA 60.

³¹ Інтерв'ю EmUA 39, EmUA 11.

³² Інтерв'ю EmUA 32, EmUA 39.

³³ Інтерв'ю EmUA 53.

³⁴ Інтерв'ю EmUA 32.

³⁵ Там же (як вище).

³⁶ Інтерв'ю EmUA 33, EmUA 32, MSUA 37.

³⁷ Інтерв'ю EmUA 32, EmUA 34.

³⁸ Інтерв'ю MSUA 1р, MSUA 37.

(1) Говорячи про внутрішньо переміщених осіб в Україні і те, чому у порівнянні з рештою внутрішніх мігрантів саме їм вдалось мобілізуватись до активної діяльності, з інтерв'ю вирізняються п'ять таких причин:

- індивідуальні характеристики осіб, які виїхали з тимчасово окупованих територій на підконтрольну територію України, наприклад, такі як наявність певних політичних поглядів або досвід попередньої чимсь подібної діяльності. Відповідно до одного з інтерв'ю:

"[...]Та кількість внутрішньо переміщених осіб, які виїхали, вони виїхали, між іншим, через свої політичні погляди, своє ставлення, і хочуть змінювати, і роблять це шляхом об'єднання в ініціативні групи на місцях, локально, на національному рівні в найрізноманітніших конфігураціях, тому що не мають, куди повернутись, навіть якщо хочуть повернутись. І роблять те, що можуть зробити в контексті місця, в якому знаходяться [...]"³⁹.

Ця причина перегукується також з наступною:

- вимушеність (на відміну від добровільних внутрішніх мігрантів) не лише переміщення, а і того, що внутрішньо переміщені особи в ряді ситуацій мали активно захищати свої права, бо не було альтернативи (наприклад, повернутись на окуповану територію і отримати певну адміністративну послугу там – бо це неможливо)⁴⁰;
- спільність проблем для багатьох внутрішньо переміщених осіб і те, що ці проблеми виникли одночасно⁴¹;
- відчуття своєї певного доброго сенсу "інакшості" тих внутрішньо переміщених осіб, які є кримськими татарами, а також внутрішньо переміщених осіб з Донбасу, і бажання гуртуватись з тими, хто має подібні характеристики⁴²;
- організацію і мобілізацію внутрішньо переміщених осіб також полегшувала наявність вже існуючих авторитетних структур – таких як Меджліс для кримськотатарського народу⁴³, або принаймні знайомств чи мережі професійних контактів з часів до переселення, що могли бути канвою для такої групової мобілізації, синергії і співпраці після переселення для інших⁴⁴.

(2) Серед другої групи причин можна відмітити насамперед те, що проекти нормативно-правових актів, що стосуються внутрішньо переміщених осіб в Україні принаймні на рівні профільного міністерства консультуються з громадськими організаціями ВПО⁴⁵. Внутрішньо переміщені особи в тому числі працюють в органах державної влади – як радники, як урядовці. А тому мають чи отримують певний безпосередній вплив на державну політику⁴⁶. З'являються також успішні приклади співпраці органів місцевого самоврядування та ВПО, такі як, приміром, громадські

³⁹ Інтерв'ю MSUA 5 р. Тематика того, що виїжджали активні особи, з'являється також в інтерв'ю MSUA 35 і MSUA 36.

⁴⁰ Інтерв'ю MSUA 3 р і MSUA 4 р; в MSUA 5 р, MSUA 35 і MSUA 36, MSUA 52.

⁴¹ Інтерв'ю EmUA 32.

⁴² Інтерв'ю EmUA 53, MSUA 5 р

⁴³ Інтерв'ю EmUA 53.

⁴⁴ Інтерв'ю MSUA 35 і MSUA 36.

⁴⁵ Інтерв'ю EmbUA 40 і EmbUA 41.

⁴⁶ Інтерв'ю EmUA 3 р і EmUA 4 р.

ради ВПО при органах місцевого самоврядування⁴⁷. Деякі внутрішньо переміщені особи і місцеві ради починають сприймати себе як союзників. Один з респондентів, відносячись до того факту, що під час боротьби внутрішньо переміщених осіб за свої виборчі права 13 місцевих рад⁴⁸ направляли підтримуючі їх звернення до парламенту, коментує це так:

“[...] місцеві ради направляли звернення до парламенту, щоб вирішити цю проблему (з правом голосування внутрішньо переміщених осіб на локальних виборах – Автор), бо місцева влада бачила, що ці люди – це важливий ресурс, важливий потенціал розвитку, [...] ті територіальні громади, які тоді звертались до Верховної Ради, прийняли хороше рішення з стратегічної точки зору, бо зараз я [...] зауважую, що ті середовища, які боролись за виборчі права, зараз так чи інакше підтримують теперішню місцеву владу, бо знають, що та влада, яка їх тоді підтримала, коли ця тема нікому особливо не була потрібна, є їхніми союзниками. І ця місцева влада, яка тоді про це попіклувалась, зараз без жодних пересторог контактує з переселенцями, знаючи, що це лояльні виборці, що цю владу підтримують [...]”⁴⁹

Можливість реалізації змін, які постулювали внутрішньо переміщені особи конкретно у сфері виборчих прав, деякі співрозмовник(и) також поєднують зі змінами у вищих органах влади, зокрема, на рівні Президента та Парламенту⁵⁰, а також з зовнішнім чинником – необхідності протидії з боку держави пропаганді з тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей, як підтвердження дотримання прав (в тому числі, виборчих) українських громадян на підконтрольній території⁵¹.

Додатково, як інвестицію для формування майбутніх лідерів серед внутрішньо переміщених осіб і вираз державної підтримки і заохочення щодо них можна розглядати нещодавно впроваджену політику надання преференцій при вступі до українських вищих навчальних закладів для молоді з тимчасово окупованих територій⁵².

(3) Говорячи про третю групу причин, які допомагали мобілізації внутрішньо переміщених осіб, потрібно згадати про роль міжнародних структур, інституцій та організацій. Так, в проведеному дослідженні респондент(и) в цілому оцінювали її як важливу, фокусуючись переважно на двох моментах: наданні, зокрема, фінансової⁵³ та організаційної підтримки (наприклад, коли міжнародні проекти надавали можливість здобути як нові навички, так і нові знайомства/контакти для подальшої діяльності)⁵⁴, а також впливі або навіть тиску⁵⁵ міжнародних структур на українську владу з метою вирішення проблем переселенців. Кілька співрозмовник(и)ць

⁴⁷ Інтерв'ю EmBUA 40 і EmBUA 41.

⁴⁸ Ці дані походять з інтерв'ю MSUA 52.

⁴⁹ Інтерв'ю MSUA 37.

⁵⁰ Інтерв'ю EmUA 32, EmUA 33, EmUA 37.

⁵¹ Інтерв'ю EmUA 32.

⁵² Інтерв'ю EmBUA 39.

⁵³ Інтерв'ю EmUA 3 р і EmUA 4 р, EmUA 11.

⁵⁴ Інтерв'ю MSUA 60.

⁵⁵ Інтерв'ю EmUA 34.

вказували і на проблемні моменти: залежність від міжнародних організацій та їх фінансування, а також випадки вдовоної чи «роздмуханої» активності⁵⁶.

(4) Останньою, але не менш важливою групою причин, які сприяли тому, що досвід мобілізації внутрішньо переміщених осіб в Україні був, однак, часто досить успішним, була залученість у нього також приймаючих спільнот і громадянського суспільства, незважаючи на часом неоднозначні і спірні дискурси, про які вже згадувалось у попередній частині статті. Так, одна з учасниць інтерв'ю розповідала, як внутрішньо переміщеним особам починали безкоштовно, на засадах волонтаріату, допомагати юристи чи місцеві агенти з нерухомості, а також, що на певному етапі, коли створювалися переселенські громадські організації, до них також приєднувались місцеві активісти⁵⁷. Подібний досвід мала і респондентка в іншому регіоні, підкреслюючи цінність спільної діяльності з місцевими активістами, що полягала у тому, що, наприклад, було в кого спитати поради⁵⁸. З часом переселенці також починають сприйматись вже не стільки як внутрішньо переміщені особи, а як члени місцевих територіальних громад⁵⁹. Але, звичайно, це є поступовим процесом, в якому буває і прогрес і регрес, натомість він супроводжується великою роботою, яку виконують внутрішньо переміщені особи для зміни дискурсів про себе, наприклад, реагуючи на поширення неперевіреної негативної інформації⁶⁰ чи проводячи тренінги для журналістів⁶¹.

Висновки

На підставі проаналізованих даних з інтерв'ю в контексті мобілізації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2021 роках виокремлюється п'ять основних причин, чому серед усіх груп внутрішніх мігрантів мобілізувалась саме ця: індивідуальні характеристики частини осіб, що перемістились (що перегукується зі змінними, що відносяться до соціо-економічного статусу, визначеними А. Шебель д'Аполлонією серед причин мобілізації зовнішніх мігрантів); безальтернативність діяльності перед обличчям проблем, що виникли у зв'язку з переміщенням; спільність проблем і часу їх виникнення, поєднана з відчуттям певних спільних для різних груп внутрішньо переміщених осіб регіональних особливостей і бажання об'єднуватись, реалізація якого була простішою при умові існування формальних чи неформальних структур чи принаймні зв'язків всередині групи.

Натомість порівнюючи причини, що сприяли і стримували їх мобілізацію, детально викладені вище, можна зауважити, що істотним чинником для успішності такої мобілізації було залучення у нього великої кількості різнопланових акторів (там, де вона вдалася): як політичних, так і суспільних, як національних, так і міжнародних, на різних рівнях, а також збіг кількох сприятливих політичних чинників для змін у сфері виборчих прав ВПО, і їхня праця над зміною дискурсів щодо себе.

Звичайно, ці висновки мають обмежене застосування, оскільки стосуються конкретної ситуації в окремо взятій країні. Натомість їх цікавість і цінність полягає у тому, що вони створюють базу для подальших порівняльних досліджень, які дадуть

⁵⁶ Інтерв'ю MSUA 42, MSUA 48.

⁵⁷ Інтерв'ю EmUA 11.

⁵⁸ Інтерв'ю MSUA 60.

⁵⁹ Інтерв'ю EmUA 34, MSUA 52.

⁶⁰ Інтерв'ю MSUA 52.

⁶¹ Інтерв'ю EmUA 11.

можливість зробити висновки щодо причин мобілізації мігрантів більш загального порядку і рівня універсальності.

REFERENCES

Legal sources:

Vyborčyj kodeks Ukrainy vid 19 hrudnia 2019 roku (čynnnyj z 1 sičnia 2020 roku) № 396-IX. Vidomosti Verchovnoji Rady Ukrainy (VVR), 2020, № 7, № 8, № 9, st. 48. Dostupnyj takož za posylanniam <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (data dostupu: 20.10.2021).

Zakon Ukrainy vid 15 kvitnia 2014 roku № 1207-VII. – Pro zabezpečennia prav i svobod hromadian ta pravovyj režym na tymčasovo okupovanij terytoriji Ukrainy. Vidomosti Verchovnoji Rady (VVR), 2014, № 26, st. 892. Dostupnyj takož za posylanniam <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18/print> (data dostupu: 19.10.2021).

Zakon Ukrainy vid 20 žovtnia 2014 roku № 1706-VII. – Pro zabezpečennia prav i svobod vnutrišno peremiščenych osob. Vidomosti Verchovnoji Rady (VVR), 2015, № 1, st. 1. Dostupnyj takož za posylanniam <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/print> (data dostupu: 19.10.2021).

Perelik aktiv Kabinetu Ministriv Ukrainy, ščo vtratly čynnist', zatverdženyj Postanovju Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 bereznia 2020 r. № 212. – Dejaki pytannia optymizaciji systemy central'nych orhaniv vykonavčoji vlady. Uriadovyj kurjer vid 12.03.2020 – № 47. Dostupnyj takož za posylanniam <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212-2020-%D0%BF/print> (data dostupu: 21.10.2021).

Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 veresnia 2019 roku № 829. – Dejaki pytannia optymizaciji systemy central'nych orhaniv vykonavčoji vlady (u archivnij versiji, ščo vže vtratyla čynnist', vid 2 veresnia 2019 roku). Uriadovyj kurjer vid 03.09.2019 – № 167. Dostupna takož za posylanniam <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2019-%D0%BF/ed20190902/print> (data dostupu: 21.10.2021).

Rišennia Verchovnoho Sudu Ukrainy vid 03 travnia 2018 roku u zrazkovij spravi pro pryypynennia vyplaty pensiji vnutrišno peremiščenij osobi № 805/402/18, provadžennia № Pz/9901/20/18. Dostupne takož za posylanniam https://supreme.court.gov.ua/supreme/inshe/zrazkovi_spravu/zr_rish_805_402_18 (data dostupu: 08.10.2021).

Decision of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) from 16 December 2020 in the case of Ukraine v. Russia (RE Crimea) (applications nos. 20958/14 and 38334/18). Available at <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207622> (Date of access: 07.10.2021).

Judgement of the European Court of Human Rights (Fifth Section) from 21 October 2021 in the case of Selygenenko and Others v. Ukraine (applications nos. 24919/16 and 28658/16). Available at <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-212439> (Date of access: 09.10.2021).

Interviews:

MSUA 1p – VPO, dijač na koryst' vnutrišno peremiščenych osob, Kyjiv, liutyj 2020.

EmUA 3p i EmUA 4p – eksperty, hromadska orhanizacija, liutyj 2020.

MSUA 5p – dijač na koryst' vnutrišno peremiščenych osob, Kyjiv, liutyj 2020.

EmUA 11 – ekspert, akademičnyj sektor, on-lajn, berezeń 2020.

EmUA 32 – ekspert, hromadska orhanizacija, on-lajn, serpeń 2020.

EmUA 33 – ekspert, hromadska orhanizacija, on-lajn, serpeń 2020.

EmUA 34 – ekspert, hromadska orhanizacija, on-lajn, serpeń 2020.

MSUA 35 i MSUA 36 – aktyvni VPO, vereseń 2020.

MSUA 37 – VPO, ekspert, Kyjiv, vereseń 2020.

EmbUA 39 – uriadovyj ekspert, Kyjiv, vereseń 2020.

EmbUA 40 i EmbUA 41 – uriadovi eksperty, Kyjiv, vereseń 2020.

MSUA 42 – VPO, ekspert, Kyjiv, vereseń 2020.

EmbUA 47 – uriadovyj i samouriadovyj ekspert, Kyjiv, vereseń 2020.

MSUA 48 – VPO, lider, dijač, Kyjiv, vereseń 2020.

EmbUA 50 – uriadovyj ekspert, Kyjiv, vereseń 2020.

MSUA 51 – VPO, lider, dijač, Kyjiv, vereseń 2020.

MSUA 52 – VPO, ekspert i dijač, on-lajn, vereseń 2020.

EmUA 53 – uriadovyj ekspert, on-lajn, vereseń 2020.

MSUA 60 – VPO, dijač, on-lajn, vereseń 2020.

Internet sources

European Commission, Communication, dated 26 April 2016, from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, *Lives in Dignity: from Aid-dependence to Self-reliance. Forced Displacement and Development*. Available at <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52016DC0234> (Date of access: 15.10.2021).

European Commission, European Civil Protection and Humanitarian Operations, *Forced displacement: refugees, asylum-seekers and internally displaced people (IDPs), Facts & figures*. Available at https://ec.europa.eu/echo/what-we-do/humanitarian-aid/refugees-and-internally-displaced-persons_en (Date of access: 15.10.2021).

International Organization for Migration, Global Migration Data Analysis Centre, *Forced migration or displacement* (electronic article, last updated on 30 June 2021). Available at <https://www.migrationdataportal.org/themes/forced-migration-or-displacement>. (Date of access: 06.10.2021).

Studies:

Slobodian O., Fitisova A., *Systema rejestraciji miscia prožyvoannia v Ukrajinii: jiji vplyv na realizaciju prav ta žyttievykh interesiv liudyny. Rezul'taty sociolohičnoho doslidžennia*. Kyiv: Analityčnyj centr CEDOS, 2018.

Chebel d'Apollonia A., *Migrant Mobilization and Securitization in the US and Europe. How Does It Feel to Be a Threat?*, New York: Palgrave Macmillan, 2015.

Kuznetsova I., Mikheieva O., *NGO Representatives' View of the Social Consequences of Forced Displacement in Ukraine*. 2018. Working paper based on survey of 138 NGOs in Ukraine who work with IDPs. Available at <https://zenodo.org/record/1247928#.WvwMvWiPKUk> or <https://idpukraine.com/2018/05/16/results-of-survey-of-ngos-in-ukraine-working-with-internally-displaced-people/> (Date of access: 20.10.2021).

Lemaitre J., Bergtora Sandvik K. *Shifting frames, vanishing resources, and dangerous political opportunities: legal mobilization among displaced women in Colombia*, „Law and Society Review”, 2015, 49, 1, 5-38.

Locke M. S., *Insult to Iniury: Disaster Displacement, Migrant Threat Perception, and Sonflict in Host Communities*. 2020. Thesis (submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in Security Studies (Homeland Security and Defense) from the Naval Postgraduate School.

